
بررسی حجاب و عفت بانوان در فضای مجازی از منظر فقه امامیه و حنفیه و چالش‌های آن در ایران و افغانستان

مریم رحیمی^۱

ندا دبیر^۲

مریم وفادار^۳

چکیده

حجاب ماحصل عفت درونی است که خود را در بیرون نشان می‌دهد و به نوع پوشش در برابر نامحرم گفته می‌شود. فضای مجازی مانند دنیای واقعی، بستر بروز و ظهور ایده‌ها و اشکال و فرم‌های مختلف رفتاری است و طبعاً به سبب گستردگی و فراگیری و عمق نفوذش، این روزها اهمیت بیشتری در اشاعه ارزش‌ها و هنجارها دارد. این در حالی است که بعضی بانوان چارچوب‌هایی که در فضای واقعی دارند را در فضای مجازی رعایت نمی‌کنند، زیرا چنین توهم شده که فضای مجازی جدای از فضای حقیقی است و می‌توان به‌گونه‌ای دیگر در آن ظاهر شد؛ بنابراین بررسی فقهی رعایت حجاب بانوان و حفظ عفت در ارتباط با نامحرم در فضای مجازی ضروری به نظر می‌رسد. در این مقاله تلاش شده است

۱. طلبه کارشناسی ارشد رشته فقه خانواده، جامعة المصطفی العالمیه مشهد مقدس، m_rahimi@yahoo.com

۲. طلبه کارشناسی ارشد رشته فقه با گرایش کلام، جامعة المصطفی العالمیه مشهد مقدس

۳. هیئت علمی گروه فقه و معارف اسلامی، جامعة المصطفی ﷺ العالمیه، مشهد مقدس، maryam_vafadar@miu.ac.ir

به روش تطبیقی و بر اساس فقه حاکم در ایران و افغانستان با روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به این پرسش پاسخ داده می‌شود: آیا از نظر فقهای امامیه و حنفی تفاوتی میان فضای حقیقی و مجازی در رعایت عفت و حجاب بانوان وجود دارد؟ به منظور دستیابی به پاسخ، به منابع فقه استدلالی و فتوایی امامیه و حنفیه مراجعه شده است. این حکم همانند دیگر احکام از ملاکات و مصالحی پیروی می‌کند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها تأمین کمال و آزادی زن، امنیت زن، تحکیم خانواده، سلامت اجتماعی و آرامش روانی و از همه مهم‌تر جلب رضایت الهی است.

واژگان کلیدی: حجاب، عفاف، فضای مجازی، فقه شیعه، فقه اهل سنت.

مقدمه

گوهر اسلام، سعادت و نجات آدمی است و باورهای دینی و احکام اخلاقی و فقهی در راستای این غایت نازل شده‌اند. احکام الهی مربوط به پوشش زن با این فلسفه و حکمت حکیمانه صادر شده است. زن با عنصر حجاب اسلامی و رعایت حدود ارتباطات اسلامی، به تهذیب و تزکیه نفس پرداخته و ملکات نفسانی و قرب الهی را فراهم ساخته و زمینه رشد معنوی مردان را بر اثر حفظ نگاه تأمین می‌کند. این در حالی است که با سر کار آمدن دسترسی همگانی و گسترش چشم‌گیر فضای مجازی و اینترنت، بعضی بانوان چارچوب‌هایی را که در فضای واقعی دارند، در فضای مجازی رعایت نمی‌کنند، چراکه چنین توهم شده که فضای مجازی جدای از فضای حقیقی است و می‌توان به گونه‌ای دیگر در آن ظاهر شد؛ بنابراین بررسی فقهی رعایت حجاب بانوان و حفظ عفت در ارتباط با نامحرم در فضای مجازی ضروری به نظر می‌رسد. مقالاتی درباره حجاب و فضای مجازی تدوین شده است؛ برای مثال «حجاب، ثمره عفاف (مطالعه موردی نگاهی به مقوله حجاب و عفاف در فضای مجازی)» از مهدی نصرتی و حسن عالمی بکتاش، «عفاف و حجاب در فضای مجازی» از مصطفی علیمردانی و «تن‌نمایی زنان در فضا مجازی با نگاهی به آموزه‌های فقه امامیه و حقوق ایران» از رضا هروی و رسول احمدزاده. در این مقاله تلاش شده است با توجه به این‌که فقه حاکم در ایران، فقه امامیه و فقه حاکم در افغانستان، فقه حنفی است، به این پرسش پاسخ داده می‌شود که آیا از نظر فقهای امامیه و حنفی تفاوتی میان فضای حقیقی و مجازی در رعایت عفت و حجاب بانوان وجود دارد؟ به منظور دستیابی به پاسخ، به منابع فقه استدلالی و فتوایی امامیه و حنفیه مراجعه شده است. همچنین مقاله با روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای نگارش خواهد شد.

مفهوم‌شناسی

۱. عفاف

واژه «عفاف» از کلمه «الْعَفَّة» گرفته شده و به معنای «الْكُفَّ عَمَّا لَا يَحِلُّ وَيَجْمَلُ»

(ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۲۵۲) است؛ پرهیز از حرام و پسندیده. در کتاب المنجد و صحاح جوهری، «عف» و «عفت» و «عفاف» و «عفافه» را به معنای خودداری از حرام یا آنچه حلال و زیبا و پسندیده نیست، دانسته‌اند. (بهشتی، ۱۳۹۰، ص ۱۵) «عفاف» در اصطلاح از «عفت» دارای مفهوم عام و خاص است؛ مفهوم عام آن پرهیز از هرگونه تمایلات نامشروع غریز است و مفهوم خاص آن بازداشتن نفس از تمایلات نامشروع غریزه جنسی می‌باشد که به خویشتن‌داری می‌انجامد و آدمی را به سوی ازدواج و ارضای مشروع می‌کشاند و بدین ترتیب، مدیریت غریزه جنسی و تربیت جنسی صحیح را در پی می‌آورد و از همین رو می‌توان معنای عفاف را خودکنترلی جنسی دانست؛ یعنی اگر غریزه جنسی با ازدواج مهار نگردد، مطلوب‌ترین راه تسلط بر آن، کنترل است و آن پرهیز از صحنه‌ها و کارهایی است که به تحریک این غریزه می‌انجامد. این نوع از کنترل، که در حقیقت جنبه پیشگیری دارد، هم راحت است و هم بی‌زیان و بلکه مفید. (صفاری، ۱۳۸۰) واژه «عفت» در قرآن مجید به کار نرفته است، ولی مشتقات این واژه چهار بار در قرآن مجید آمده است؛ یک بار از مصدر «تَعَفَّفَ» (بقره، آیه ۲۷۳) و سه بار از مصدر «استعفف». (نساء، آیه ۶، نور، آیه ۳۳ و ۶۰) اصل در معنای استعفف، امتناع و ترک است و استعفف، طلب عفاف است که خود را از حرام و چیزهای ناروا و خواسته‌های پست جهانی و آنچه ناپسند است بازدارد. «تَعَفَّفَ» به معنای کوشش و مبالغه در نگهداری عفت نفس، پاکدامنی، پرهیزکاری، خودداری کردن، حفظ نفس از به‌جا آوردن اعمال بد و اموال حرام و اخلاق ناپسند است. (آشتیانی، ۱۳۸۰، ص ۲۱)

۲. حجاب

«حجاب» از ماده حجب گرفته شده است و بر وزن فعال و به معنای «مانع، چیزی که بین دو چیز جدایی افکند، پوشاندن و پوشش (ستر)» است. (اصفهانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۳۶) در قرآن نیز این کلمه به کار رفته است: ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾؛ (ص، آیه ۳۲) «در آن حال گفت: [افسوس] که من از علاقه و حب اسب‌های نیکو از ذکر و نماز خدا غافل شدم تا آن‌که آفتاب در حجاب شب رخ بنهفت». جرجانی در تعریف «حجاب» چنین می‌گوید: «الحجاب: کل ما یستر مطلوبک، وهو عند أهل الحق: انطباع الصور

الكونية في القلب المانعة لقبول تجلي الحق؛ آنچه آرزوی تو را پنهان می‌دارد و در نزد اهل حق، نقش آفرینی تصاویر کیهانی در دل است که مانع از پذیرش تجلی حق می‌شود»؛ (شریف جرجانی، ۱۴۰۳، ص ۸۲) از این رو در کلمات فقها و مفسران متأخر و نویسندگان معاصر به جای کلمه «ستر» یا «پوشش زنان» از واژه «حجاب» استفاده می‌شود. (محمدی آشنانی، ۱۳۷۳، ص ۹) این کلمه از آن روی مفهوم پوشش می‌دهد که پرده وسیله پوشش است و شاید بتوان گفت که به حسب اصل لغت، هر پوشش حجاب نیست و آن پوششی حجاب نامیده می‌شود که از طریق پشت پرده واقع شدن صورت گیرد. در اصطلاح نیز منظور از حجاب، کیفیت و کمیت پوشش زنان است (مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ۱۳۸۹، ص ۲۰) که اسلام برای زنان در برابر مردان نامحرم واجب کرده است (اکبریان، ص ۱۳۸۶) و مخصوص زمانی است که از قلمرو خصوصی خانواده خارج می‌شود و در عرصه اجتماعی که محل حضور مردان نامحرم است، حضور می‌یابد. (طاهری نیا، ۱۳۸۹، ص ۱۰۶)

تحلیل و پیامدهای عفت‌گزینی و کم‌حجابی بانوان در فضای مجازی

بسیاری از کاربران از چگونگی رفتار دینی در رعایت ارتباط مبتنی بر عفاف و حجاب آگاه نیستند و موارد متعددی در پسندیدن (لایک کردن)، گفت‌وگوهای برخاسته، نظردهی زیر مطالب و مانند آن مشاهده می‌شود که با ارزش عفاف مطابق نیست. بسیاری از جرایم اینترنتی و جنسی ناشی از آن، مربوط به نبود سواد اطلاعاتی، سواد دیجیتال و سواد فضای مجازی، سادگی‌ها و اعتمادهای کاربران به دوستان اینترنتی، به ویژه از سوی دختران است. کاربران در ارتباطاتی که از طریق فضای مجازی با یکدیگر برقرار می‌کنند (علم‌الهدی و نوروزی اقبالی، ۱۳۹۳) به دلیل گمنامی می‌توانند خود را آن‌گونه که مایل‌اند، اظهار کنند. گمنامی، معمولاً به دو شکل بر برقراری ارتباط عفیفاانه تأثیرگذار است؛ از یک سو، وقتی فرد در شرایط گمنامی قرار دارد، بدون ترس از قضاوت دیگران به افشای خواسته‌ها و نظره‌هایش می‌پردازد. در این حالت، ممکن است ارتباط وی به راحتی به سوی ارتباطی غیرعفیفاانه پیش برود. این در حالی است که همین فرد در دنیای واقعی هرگز نمی‌تواند چنین رفتارهایی از خود بروز دهد. از طرف دیگر، گمنامی باعث می‌شود که افراد تمایل بیشتری به خودافشایی

داشته باشند و بدون ترس از قضاوت دیگران، خواسته‌ها، نظرها و خاطراتشان را نزد همگان فاش کنند.

بنابراین، سطحی از احساسات که ارتباط‌گران در ارتباطات رایانه واسط منتقل می‌کنند، حتی از آنچه در تعامل رودررو می‌گذرد، پیشی گرفته است. همان‌طور که اشاره شد، چنین ارتباطات صمیمانه‌ای به‌طور معمول با ارتباط عقیفانه در تضاد است. بسیاری از کاربران جوان، به‌ویژه دختران و زنان، تصاویر خصوصی و غالباً بدحجاب و بدون حجاب خود را در صفحات مجازی به اشتراک می‌گذارند؛ غافل از این‌که این عمل، مانند آن است که افراد آلبوم تصاویر خصوصی و خانوادگی خود را با شمارگان میلیونی در سطح جهان منتشر کنند. (علی‌مردانی، ۱۳۹۷)

شاید بتوان از جنبه‌هایی، تعامل کاربران در فضای مجازی را همانند بازیگران تئاتر دانست. ضمن آن‌که در ارتباطات فضای مجازی و به‌ویژه در شبکه‌های اجتماعی سایبری، کاربران در نقش مخاطبان تئاتر نیز بازی می‌کنند. افراد در تعامل با یکدیگر، به خوداظهاری می‌پردازند؛ به طوری که هر آنچه در این نوع از ارتباطات رخ می‌دهد، نمایش است. (علم‌الهدی و نوروزی اقبالی، ۱۳۹۳) بازنمایی از خود، در فضای مجازی ناقص است؛ به این معنا که این فرهنگ، تمامی ویژگی‌هایی را که در فضای واقعی بر اساس آن طبقه فرهنگی استنباط می‌شود، ندارد. در فضای مجازی، رفتارهایی به صورت قاعده درمی‌آیند که سایر ویژگی‌های فرهنگی فرد را نادیده می‌گیرند. همه افرادی که در فضای مجازی حضوری فعال دارند، به نوعی در استفاده از آن، دارای زبان یکسانی می‌شوند که ممکن است با فرهنگ آن‌ها در فضای حقیقی خوانایی نداشته باشد. فضای مجازی، قواعد فرهنگ واقعی را کم‌رنگ می‌کند. در فضای واقعی، در جامعه ایران، قواعد عرفی و قانونی مشخصی برای مثال در خصوص رعایت حجاب وجود دارد.

این قواعد در فضای مجازی، یا به صورت اندکی به نمایش گذاشته می‌شوند یا اصلاً به نمایش گذاشته نمی‌شوند تا جایی که انتشار و تماشای عکس بی‌حجاب، برای بسیاری از کاربران، امری طبیعی و به‌هنجار در فضای مجازی به شمار می‌آید. (بانوان نجیب زیر تیغ جلوه‌گری فضای مجازی، <http://snn.ir/fa/news>)

فضای مجازی در این روزگار، به سبب غلبه فضاها و محتواهای ناسالم و غیرعفیفانه بر محیط و مطالب سالم و مفید، ناامن و پُرمخاطره است و بیشتر کارشناسان و بزرگان، افراد را از حضور افسارگسیخته و بدون آگاهی در این فضا، منع می‌کنند. نمونه‌های بسیاری از انسان‌های عقیف و محجوب را می‌توان یافت که با حضور در این فضا، از دایره عفت و حجاب خارج شده‌اند. بر پایه یک پژوهش، نمره نگرش به حجاب در دنیای واقعی و رفتار عفیفانه در دنیای مجازی در کسانی که کمتر از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند، بالاتر از افرادی است که بیش از یک ساعت از این شبکه‌ها بهره می‌برند. (اسکندری، ۱۳۹۵)

رفتارهای کاربرانی که در فضای مجازی، غیرعفیفانه یا کمتر همراه با عفاف است، گاه به نیت خصومت با عفاف و حجاب و به گونه عامدانه، برخلاف عفاف و حجاب است. گاهی نیز این کار با قصد و نیت بی‌احترامی به عفت و حجاب صورت نمی‌گیرد؛ اما نتیجه‌ای که از آن رفتار حاصل می‌شود، به خلاف عفاف و حجاب است؛ یعنی کاربران به دلیل ناآگاهی یا نداشتن سواد فضای مجازی، مرتکب چنین خطاهایی می‌شوند. راه‌اندازی پویش‌هایی همچون: قرار دادن عکس بدون حجاب، چهارشنبه‌های سفید، آزادی‌های یواشکی و نظایر آن، از نمونه‌های مبارزه با عفاف و حجاب در فضای مجازی است. در خصوص نمونه‌های نوع دوم هم می‌توان به انتشار عکس‌های باحجاب و انتشار تصاویر زنان با چادر، اما با چهره‌ای آرایش کرده، برگزاری پویش‌های «دلبر کی قشنگ‌تره؟»، «تو چادر خیلی ماه‌تر شدی» و مانند آن اشاره کرد. حجم بالای تصاویر بدحجابی در شبکه‌های اجتماعی باعث می‌شود این تصوّر اشتباه شکل گیرد که همه افراد جامعه این‌گونه‌اند و بدحجابی یک رفتار عمومی و عرفی است و این موضوع دقیقاً ترفندی است که در جریان جنگ نرم علیه ارزش‌های اسلامی، از جمله حجاب، استفاده می‌شود.

بررسی ادله لزوم حفظ عفت در فضای مجازی

۱. آیات

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ

مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآثُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ»؛ (نور، آیه ۳۳) «و آنان که وسیله نکاح نیابند باید عفت نفس پیشه کنند تا خدا آن‌ها را به لطف و فضل خود بی‌نیاز گرداند. و از بردگانتان آنان که تقاضای مکاتبه کنند (یعنی خواهند که خود را از مولا به مبلغی مشروط یا مطلق خریداری کنند) تقاضای آن‌ها را اگر خیر و صلاحی در ایشان مشاهده کنید بپذیرید و [برای کمک به آزاد شدن آن‌ها] از مال خدا که به شما اعطا فرموده [به عنوان زکات و صدقات در وجه مال المکاتبه] به آن‌ها بدهید و کنیزکان خود را که مایلند به عفت، زنهار برای طمع مال دنیا جبرا به زنا وادار مکنید که هر کس آن‌ها را اکراه به زنا کند، خدا در حق آن‌ها که مجبور بودند بسیار آمرزنده و مهربان است [لیکن شما را که آن‌ها را به زنا مجبور کنید به جای آنان عقاب خواهد کرد]». در این آیه تأکید شده است که اگرچه زمینه ازدواج فراهم نشد، انسان باید عفت پیشه کند. همچنین سه آیه قبل‌تر در همین سوره خداوند می‌فرماید: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾؛ (نور، آیه ۳۰) «ای رسول ما! مردان مؤمن را بگو تا چشم‌ها [از نگاه ناروا] بپوشند و فروج و اندامشان را [از کار زشت با زنان] محفوظ دارند که این بر پاکیزگی [جسم و جان] آنان اصلح است و البته خدا به هر چه کنید کاملاً آگاه است». در این آیه نیز امر به غض بصر و حفظ فرج شده که از موارد حفظ عفت است. در آیه بعد، خداوند می‌فرماید: ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتَوْبُوا

إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا آيَةُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ (نور، آیه ۳۱) «و زنان مؤمن را بگو تا چشم‌ها [از نگاه ناروا] بپوشند و فروج و اندامشان را [از عمل زشت] محفوظ دارند و زینت و آرایش خود جز آنچه قهراً ظاهر می‌شود [بر بیگانه] آشکار نسازند و باید سینه و بر و دوش خود را به مقنعه بپوشانند و زینت و جمال خود را آشکار نسازند جز برای شوهران خود یا پدران یا پدران شوهر یا پسران خود یا پسران شوهر یا برادران خود یا پسران برادران و پسران خواهران خود یا زنان خود (یعنی زنان مسلمه) یا کنیزان ملکی خویش یا مردان اتباع خانواده که رغبت به زنان ندارند یا اطفالی که هنوز بر عورت و محارم زنان آگاه نیستند [و از غیر این اشخاص مذکور احتجاب و احتراز کنند] و آن‌طور پای به زمین نزنند که خلخال و زیور پنهان پاهایشان معلوم شود. و ای اهل ایمان، همه به درگاه خدا توبه کنید؛ باشد که رستگار شوید».

طبق این آیه، زنان باید سر و گردن خود را از نامحرم بپوشند و حق ندارند زینت‌هایی که معمولاً پنهانی است آشکار سازند، هرچند اندامشان نمایان نشود و به این ترتیب آشکار کردن لباس‌های زینتی مخصوصی را که در زیر لباس عادی یا چادر می‌پوشند مجاز نیست، چراکه قرآن از ظاهر ساختن چنین زینت‌هایی نهی کرده است. با توجه به شأن نزول این آیه و سیاق آن، زنان قبل از نزول این آیه، دامنه روسری خود را به شانه‌ها یا پشت سر می‌افکندند، به طوری که گردن و کمی از سینه آن‌ها نمایان می‌شد، قرآن دستور می‌دهد روسری خود را بر گریبان خود بیافکنند تا هم گردن و هم آن قسمت از سینه که بیرون است مستور گردد. ضمناً دستوری که این آیه در مورد انداختن گوشه مقنعه به روی گریبان می‌دهد، مفهومی پوشانیدن تمام سر و گردن و سینه است و سخنی از پوشانیدن صورت در آن نیست. به همین دلیل صورت و کفین از حکم و جوب پوشیدن استثنا شده است.

۲. اقوال علما

با توجه به این‌که مذهب غالب مسلمانان در کشور ایران، امامیه و در کشور افغانستان، حنفی است، در این قسمت اقوال فقهای امامیه و حنفیه بررسی می‌شود.

الف) اقوال فقهای امامیه

بر پایه احکام اولیه، فقها هرگونه رفتار که موجب فساد نباشد را جایز می‌دانند و در این

زمینه تفاوتی میان دنیای واقعی و دنیای مجازی نیست. همانطور که کار کردن زن در دنیای حقیقی در صورت لزوم، با رعایت اصول و ضوابط ویژه زنان، مانعی ندارد، در فضای مجازی هم با رعایت کامل حدود شرعی می‌توانند فعالیت داشته باشند. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «حضور زنان و دختران در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و مسنجرها با رعایت مسائل شرعی اشکالی ندارد». (مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، ۲/۰۸/۱۳۹۰ شناسه مطلب: ۵۱۷۲۱؛ نشانی دسترسی: www.pasokhgoo.ir). آیت‌الله العظمی جواد آملی چنین می‌فرماید: «فضای مجازی حقیقتاً مجازی نیست، جایی که اندیشه مبادله می‌شود و اثر می‌گذارد فضای حقیقی است و اگر بهانه به دست بیگانه ندهیم، مطمئن باشید نقصی به ما نمی‌رسد» (خبرگزاری دفاع مقدس، ۵ آذر ۱۳۹۵، کد خبر: ۲۱۴۷۹۶؛ نشانی دسترسی: <http://dnws.ir/000tsS>). در کتاب جامع الاحکام آیت‌الله صافی گلپایگانی در پاسخ به این پرسش که «آیا بر زن واجب است وجه و کفین را از نامحرم بپوشاند و آیا نگاه اجنبی به وجه و کفین اجنبیه و نامحرم و بالعکس جایز است و آیا نگاه زن نامحرم به سر و گردن و پاهای مرد نامحرم آن مقداری که معمولاً آن را نمی‌پوشانند جایز است؟» ایشان می‌فرماید: «بلی، پوشاندن وجه و کفین بنابر احتیاط لازم است و نگاه اجنبی به آن‌ها حرام است و نگاه زن به مواضعی که در بین متدینین پوشاندن آن‌ها مرسوم نبوده مانند سر و گردن چنانچه بدون نظر شهوت باشد، اشکال ندارد». (صافی گلپایگانی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۷۲) با بررسی فتوای فقها چنین به دست می‌آید که حکم اولیه حضور زن در فضای مجازی مانند فضای حقیقی مانعی ندارد، ولی معلق به رعایت حجاب و عفت است؛ از این رو در صورت عدم رعایت عفت در فضای مجازی، حکم جواز تغییر می‌کند و حرام می‌گردد.

ب) اقوال فقهای حنفیه

زحیلی در کتاب المنیر فی العقیده والشریعة والمنهج ذیل تفسیر آیه ۵۳ سوره احزاب چنین می‌گوید: «فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فِي هَذِهِ الْآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَذِنَ فِي مَسْأَلَتِهِنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فِي حَاجَةِ تَعَرُّضٍ، أَوْ مَسْأَلَةِ يَسْتَفْتِينَ فِيهَا، وَيَدْخُلُ فِي ذَلِكَ جَمِيعُ النِّسَاءِ بِالْمَعْنَى، فَلَا يَجُوزُ كَشْفُ شَيْءٍ مِنْ جَسَدِهَا إِلَّا لِحَاجَةِ كَالشَّهَادَةِ عَلَيْهَا، أَوْ دَاءٍ

یکون بدنها، أو سؤالها عما يعرض وتعيّن كون الجواب عندها. قال القاضي عياض: فرض الحجاب بما اختصصن به، فهو فرض عليهن بلا خلاف في الوجه والكفين، فلا يجوز لهن كشف ذلك في شهادة ولا غيرها ولا إظهار شخصهن، وإن كن مستترات إلا ما دعت إليه ضرورة؛ فستألوهنَّ من وراء حجابٍ». در این آیه دلیل بر این است که خداوند متعال در صورت نیاز یا مسئله‌ای که در مورد آن سؤال می‌کند، اجازه داده است که از پشت حجاب از آن‌ها سؤال شود و این شامل همه زنان می‌شود. پس آشکار کردن هیچ عضوی از بدن او جایز نیست، مگر برای حاجتی، مانند احتضار، یا بیماری در بدن او، یا سؤال از او در مورد آنچه ارائه می‌شود و پاسخ معین شده است. قاضی عیاض می‌گوید: «واجب است حجاب به آنچه به آن‌ها تکلیف شده است و بدون اختلاف حجاب صورت و دست بر آن‌ها واجب است. پس آشکار کردن آن در شهادت یا غیر آن و نشان دادن آن جایز نیست، حتی اگر شخصیت آن‌ها پنهان باشد، مگر در موارد ضروری». (زحیلی، ۱۴۱۸، ج ۲۲، ص ۹۱)

السرخسی که خود از فقهای حنفی است، در کتاب المبسوط چنین می‌گوید: «وَيُرْفَعُ صَوْتُهُ بِالْأَذَانِ وَالْمَرْءُ مَمْنُوعَةٌ مِنْ ذَلِكَ لِخَوْفِ الْفِتْنَةِ، فَإِنْ صَلَّى بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ جَازَتْ صَلَاتُهُنَّ مَعَ الْإِسَاءَةِ لِمُخَالَفَةِ السُّنَّةِ وَالتَّعَرُّضِ لِلْفِتْنَةِ؛ برای اذان صدایش را بلند می‌کند، ولی زنان به خاطر ترس از فتنه از این کار ممنوع هستند؛ اگر با اذان و اقامه نماز بخوانند اگر چه نمازشان صحیح است، ولی کار بدی انجام دادند چون مخالف سنت بوده و در معرض فتنه است». (سرخسی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۳) در این قسمت، علت وجوب پایین بودن صدای زن را همان ترس از مفسده بیان کردند. ایشان همچنین در کتاب اصول السرخسی هرگونه رفتار که منشأ فساد داشته باشد را حرام دانسته و در مورد پوشش صورت معتقد است: اگر به دلیل زیبایی زن یا شرایط محیط، باز بودن صورت موجب فتنه باشد، پوشش آن نیز لازم می‌شود. (السرخسی، بی تا، ج ۱، ص ۳۳)

جصاص که یکی دیگر از فقهای حنفی است، در کتاب احکام القرآن چنین می‌گوید: «فهذا كله يدل على جواز النظر إلى وجوها وكفيها بشهوة إذا أراد أن يتزوجها ويدل عليه أيضا قوله لا يَجُلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ وَلَا يَعْجِبُهُ حَسَنُهُنَّ إِلَّا بَعْدَ رُؤْيَا وَجُوهُنَّ وَيَدُلُّ عَلَى أَنَّ النِّظْرَ إِلَى وَجْهِنَّ بِشَهْوَةٍ مُحْظُورٌ؛ همه این‌ها بیان‌گر جواز نگاه به

صورت و دستان اوست که اگر بخواهد با او ازدواج کند و دلالت می‌کند بر این قول خداوند که می‌فرماید: «لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ» (احزاب، آیه ۵۲) و شگفتی از حسن زنان حاصل نمی‌شود، مگر با دیدن صورت‌هایشان و این دلالت می‌کند بر این‌که نگاه به وجه زن با شهوت ممنوع است». (جصاص، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۴۰۹)

پس آنچه از فقهای حنفی برای نمونه بیان شد، دال بر این است که فقهای حنفی هم قائل بر وجوب حفظ حجاب و عفت در زنان هستند.

پیشنهاد

خانواده در جایگاه اولین جامعه‌ای که انسان در آن حضور دارد می‌تواند بر رفتار انسان بسیار مؤثر باشد. اگر والدین توجهی صحیح به مسائل دینی داشته باشند و مشوق‌هایی برای ارتقای عقیدتی و عملی فرزندان لحاظ کنند و همچنین محدودیت‌های سازنده‌ای برای استفاده از فضای مجازی اعضای خانواده در نظر بگیرند، مدیریت فضای مجازی دست خود خانواده بوده و خطرات ناشی از آن تقلیل می‌یابد و زمینه‌های ناهنجاری اخلاقی و رفتاری کاسته می‌شود.

نتیجه

حجاب در اسلام اهمیتی ویژه دارد و از نصوص قرآنی است و از زنان خواسته است که دیدگان، زینت و سر و گریبان خود را در مقابل دیگران بپوشانند. حجاب یک واجب دینی و یک ارزش عرفی در نگاه جامعه ایران و افغانستان است. ظهور تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در عصر حاضر به همراه تحولاتی که در فضای مجازی به وجود آمده است، رعایت حجاب و عفت را به چالش کشیده، ولی ادله قرآنی، روایی و همچنین فتوای فقها دلالت بر وجوب حفظ حجاب دارد. وجوب این امر مهم نه تنها در فقه امامیه، بلکه در فقه حنفی نیز برقرار است. از طرفی با توجه به این‌که مذهب امامیه، مذهب رسمی و حاکم در ایران و مذهب حنفی، مذهب حاکم بر افغانستان است و همچنین ثابت شد که هم در فقه امامیه و هم در فقه حنفیه حجاب واجب است، این مسئولیت مهم بر دوش همه ساکنان ایران و افغانستان است که در مورد رعایت حجاب اهتمام ویژه داشته باشند.

منابع

قرآن کریم

کتاب

۱. ابن منظور الأنصاری الرویفی الإفريقي، محمد بن مکرم بن علی أبو الفضل (۱۴۱۴)، *لسان العرب*، جلد ۹، بیروت: دار صادر.
۲. بهشتی، احمد (۱۳۹۰)، *منشور عفاف*، قم: بوستان کتاب، چاپ ۳.
۳. آشتیانی، حمیدرضا (۱۳۸۰)، *عفاف*، قم: فقه.
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (بی تا)، *مفردات الفاظ قرآن*، خسروی حسینی، غلامرضا، تهران: مرتضوی، چاپ دوم.
۵. مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام (۱۳۸۹)، *کارگاه آموزشی نگرش دیگر به حجاب*، مشهد مقدس: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، چاپ دوم.
۶. طاهری نیا، احمد (۱۳۸۹)، *حضور زن در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی از نگاه آیات و روایات*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ دوم.
۷. شریف جرجانی، علی بن محمد بن علی الزین (۱۴۰۳)، *التعريفات*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۸. سرخسی، محمد بن أحمد بن أبی سهل شمس الأئمة (۱۴۱۴)، *المبسوط*، بیروت: دارالمعرفه.
۹. سرخسی، محمد بن أحمد بن أبی سهل شمس الأئمة (بی تا)، *اصول السرخسی*، بیروت: دارالمعرفه.
۱۰. جصاص (رازی)، احمد بن علی (۱۴۱۵)، *أحكام القرآن*، تحقیق: عبد السلام محمد علی شاهین، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۱. زحیلی، وهبة بن مصطفى (۱۴۱۸)، *التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج*، دمشق: دار الفكر المعاصر.
۱۲. صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۳۸۵)، *جامع الاحکام*، ج ۲، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی حاج شیخ علی صافی گلپایگانی.
۱۳. محمدی آشنانی، علی (۱۳۷۳)، «حجاب در ادیان الهی»، قم: اشراق.

مقالات

۱. صفاری، محمدباقر (۱۳۸۰)، «گریزه جنسی و راه‌های کنترل آن»، *ماهنامه پیام زن*، شماره ۱۱۸.
۲. علم الهدی و اقبالی، سید عبدالرسول و محمدجواد (۱۳۹۳)، «ارتباط عقیفانه در شبکه‌های اجتماعی سایبری»، *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، شماره ۷.
۳. اکبریان، حسنعلی (۱۳۸۶)، «مبانی مسئولیت حکومت اسلامی در ترویج حجاب»، *مجله فقه*، شماره ۵۱ و ۵۲.
۴. علیمرادی، مصطفی (۱۳۹۷)، «عفاف و حجاب در فضای مجازی»، *ره‌آورد نور*، شماره ۶۴.
۵. قراباغی، حسن و دیگران (۱۳۹۷)، «تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر حجاب و عفاف، هویت دینی و فردی، تعامل با خانواده و افسردگی و انزوا در بین جوانان»، *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، شماره ۴۲.
۶. اسکندری، حسین (۱۳۹۵)، «بررسی نگرش کاربران شبکه‌های اجتماعی به مقوله عفاف و حجاب در فضای مجازی؛ مطالعه موردی شهر بجنورد»، *فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی*، شماره ۱۲.

سایت

۱. بانوان نجیب زیر تیغ جلوه‌گری فضای مجازی. نشانی دسترسی: <http://snn.ir/fa/news>
۲. مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، ۱۳۹۰/۰۸/۰۸: ۴۸ شناسه مطلب: ۵۱۷۲۱. نشانی دسترسی: www.pasokhgoo.ir
۳. خبرگزاری دفاع مقدس، ۵ آذر ۱۳۹۵، کد خبر: ۲۱۴۷۹۶. نشانی دسترسی: <http://dnws.ir/000tsS>